

Слађана Ристић Горгиев

Универзитет у Нису, Филозофски факултет – Србија

e-mail: sladjana.ristic.gorgiev@filfak.ni.ac.rs

ТЕРТУЛИЈАНОВЕ ТЕЗЕ О СВЕДОЧАНСТВУ ДУШЕ

Апстракт: Тертулијан не узима изведене рационалне доказе у разматрању природе душе, него се позива на универзално искуство њеног садржаја. Сведочанства душе су по њему истинитија онолико колико су једноставнија и природнија. Он поставља неколико теза које се могу сагледати читањем садржаја душе: најпре то да душа у себи самој осећа идентитет и неподељени интергритет, затим савест која опомиње душу и на крају природни страх од смрти, који се не може ничим утешити или затајити. Извор ових садржаја душе налази се у интуитивној спознаји вечности света и вечности Бога од кога је душа и створена.

Кључне речи: душа, сведочанство, искуство, савест, Бог

Филозофија и вера

Тертулијан¹ је у историји филозофије познат по свом ставу који радикализује веру као спознајну моћ душе у односу на рационално знање - *Credo quia absurdum*; верујем јер је бесмислено!². Ова концепција је представљала нешто ново и радикално у односу на хелинистички поглед на свет који је давао предност уму али и у односу на

1 Тертулијан је један од највећих апологета раног хришћанства. Он спада у ред првих богослова који су писали на латинском језику. Рођен је у Африци, али је касније живео у Риму. Био је правник по образовању што је било уобичајено за људе његовог високог друштвеног ранга. Студије правних наука подразумевале су познавање свих значајних наука, укључујући и хеленску филозофију. Мада је био хришћанин, у његовим делима али и у животу може се пронаћи утицај стоика и киника, који се огледа у тежњи ка једноставности, скромности и аскетском начину живота. У почетку је био ревносни члан Цркве а касније се прикључио монтанистима који су заговарали ригорозни пуританизам. Мада су неки делови његовог учења проглашени јеретичким, ипак су многа његова дела постала незаобилазно штиво у историји цркве и у дефинисању хришћанске догме. Написао је велики број дела која представљају основу богословског учења хришћанства. У њима се углавном бавио теолошким темама, али његови списи су подједнако занимљиви и за филозофско проучавање. Упркос чињеници што је потпуно раздвајао филозофију од богословља, његова дела нису мање значајна за историју филозофије посебно због тога што је развио теолошку и филозофску терминологију на латински језик. С обзиром да се ради о аутору чија су дела била намењена апологији хришћанства, његова оштрица није уперена толико против хеленске филозофије колико против њеног утицаја и искоришћавања у одбрану нехришћанских ставова.

2 Овај став никада није изречен у овом облику. То је сублимација његовог следећег става: *Син божји је разапет, ми се не стидимо, иако је стидно. И умро је Син божји, то је потпуно поуздано јер је бесмислено, и после погребљања је васкрсао, то је несумњиво јер је немогуће!* Тертулијан, О плоти Христовој, (De Carne Christi V, 4)

оне хришћанске мислиоце који су сматрали да вера и знање морају имати равномерни статус у спознаји света³. Специфичност Тертулијанове тврдње утолико више долази до изражаја што он тиме жели да афирмише истине откровења које се са становишта разума показују као апсурд. Сама чињеница да су оне објављене т.ј. откривене од Бога, већ указује на став да оне нису могле бити схваћене разумом те су стога откривене, а оно што човеку остаје као избор јесте да у њих верује или не верује! Чак и да искључимо садржај тих откривених истина хришћанства, (оваплоћење Бога, васкрсење и тд.) и даље остаје чињеница да многи аспекти нашег живота почивају на вери. Дакле вера, поверење, није само ствар религиозних истина већ је она неопходна констатација нашег живљења. Управо је то један од разлога што су неки мислиоци у филозофији одбацивали рационално знање као примарно или јединствено средство спознаје.

Филозофија се великим делом фокусирала на два момента спознаје који се третирају као кључни: чула и разум. У нововековној филозофији то је резултирало фокусирањем на два филозофска правца - емпиризам и рационализам, који великим делом важе за окосницу главних филозофских система и расправа. Међутим, у историји филозофије се показало да ово нису два једина начина спознаје и да у нашем животу и те како постоје и други начини подједнако вредни и важни за разумевање света у целини. У савременој филозофији постоје многи правци који говоре о потреби да се у разумевање света нужно укључе и неки други ирационални моменти спознаје као што су интуиција, емоција, воља итд., па на основу тога имамо и правце као што су интуиционизам, волунтаризам, емоционализам.⁴ Овакви ставови се мање или више одређују као филозофија живота, управо због позивања на једно директно сведочанство које долази из самог живота. И Тертулијан ће се у свом спису *Сведочанство душе*,⁵ управо позивати на једно такво директно искуство које није повезано са рационалним промишљањем нити са теоријама о животу, него управо супротно, он одбацује свако рационалисање проглашавајући га одступањем од сагледавање једноставне истине. Из овога се може видети да овај Тертулијанов став није усамљени и изоловани случај у историји филозофије, већ он има и своје настављаче и своје предходнике у античкој филозофији.

Ако кренемо од Антике, видећемо да и тамо можемо наћи елементе афирмације вере чак и код оних мислиоца који су предност давали логосу, тј. умном сазнању. Тако рецимо међу Хераклитовим фрагментима можемо наћи и следећи: *Већина божанских ствари измиче (нашем) сазнању због (нашег) неверовања да их можемо наћи*.⁶ Сличан фрагмент ћемо наћи и код Емпедокла када говори о спознаји универзалног закона.....*то је најшири пут, коме ка сриу људи вера води*.⁷ Платон нам у *Теетету* знање дефинише као истинито веровање.⁸ а у *Држави* сматра да је веровање (*pistis*) онај део спознајног процеса који представља увођење у знање.⁹ Платон је знање разумео као непосредну контемплацију света идеја¹⁰, јер душа с обзиром да је пре рођења боравила у свету идеја, већ влада основним истинама света, па се стога само присећа онога што већ зна!

3 Јустин Филозоф, Климент Александријски, Глигорије Ниски и рд.

4 Филозофски првац интуиционизам јавља се још крајем XIX и почетком XX века као реакција на превласт природнонаучног и материјалистичког погледа на свет. Анри Бергсон је један од главних представника савременог оснивач интуиционизма, а поред њега ту су и Е. Х. Шмит, Бенедето Кроче и др.

5 Tertulliani 1952

6 Dils, Heraklit 1983, фп. 86.

7 Dils, Empedokle 1983, фп. 133.

8 Platon 1979, 201a – 210 d.

9 Platon 1975, 205.

10 Platon 1979, 156.

Поред Платона и Аристотел ће у *Органону* сматрати да заснивање аксиома и премиса почива на предпоставкама које су саморазмљиве, и које представљају неку врсту интелектуалне интуиције.¹¹ Као што видимо Платон и Аристотел који се традиционално сматрају рационалистима ипак уведу ирационалност у сазнање, али ће тек са Платином она добити преимућство над рационалним сазнањем. По Платину, први степен трансценденције остварује се умственим сазнањем, али се тек другим екстатичним или „правим“ степеном сазнања постиже потпуна спознаја Једног. Тако ће неоплатонизам на челу са Платином, посебно неговати тезу о преимућству екстатичног, односно мистичног сазнања којим се превазилази рационална спознаја. Он даје приоритет непосредном сазнању јер су сва сазнања мање или више изведена из неког непосредног увида. „Јер чак иако се допусти добијено путем доказивања, неко знање ипак мора бити непосредно извесно (*enarge*). Међутим по нашем мишљењу сва морају бити таква. Како се уопште могу разликовати она која су непосредно изведена и она која нису...“¹²

Изворност и знање душе

Тертулијан ће као хришћански апологета још више нагласити улогу вере, која ће само појачати већ постављену тезу својим догмама о оваплоћењу Логоса и васкрсењу тела. Зато се Тертулијан у апологији хришћанства позива на оне истине које могу бити изведене из непосредног искуства. То никако не значи да се он не служи аргументацијом или закључивањем, него значи да се тек након сведочења, након искуства вере, може говорити о теоријским поставкама. Такву методологију закључивања Тертулијан нам даје када се позива на сведочанство душе као најстарије и најизвесније сведочанство које постоји. При томе треба имати у виду да под термином душа он не разуме неки ентитет независан од тела, него заједницу тела и душе. Душа само заједно са телом изражава човекову личност. Под душом се дакле подразумева човек као живо биће али се при томе душа не одваја од тела, она је начин на који се живот појављује у човеку, она се изражава помоћу тела али се од њега не одваја. Она је носилац овоземаљског али и вечног живота. На овај начин се Тертулијан одваја од хеленског разумевања односа душе и тела, где се тело третира као тамница душе. Тако Тертулијан започиње хришћанско учење које настављају Св. Григорије Ниски, Св. Макарије Велики и други, по коме оба ентитета - и душа и тело - узрастају у одређеној мери савршенства. Тело у том смислу више није тамница душе, него храм душе, које објављује божанску истину о васкрсењу. Васкрсење је кључ хришћанског односа душе и тела, зато се по Тертулијану не могу назвати хришћанима они који поричу васкрсење. Човекова душа зато похрањује „очувава“, све најважније моменте човека, али и основне вредносне поставке људског живота. Она је база података о свету, којој су потребни само добри читачи да би је протумачили. Он наиме сматра да за разумевање основних истина није потребно образовање, већ је читање садржаја душе једини задатак човека, стога он препоручује неку врсту интроспекције како би сагледали неспорну вредност изворних истина постојања. Њему је блиско уверење да је цивилизација изопачила човекове природне позитивне склоности, али су оне ипак донекле сачуване у дубини душе. Излаз у томе он види у упрошћавању и повратку на природно стање, али се тај повратак по њему може остварити само кроз хришћанску веру, кроз самосазнање и кроз аскетизам. Зато знање које можемо добити о Богу, у свету има своја два извора: веру и

¹¹ Aristotel 1965.

¹² Плотин 1982.

природне склоности које се огледају у инстинкту, интуицији, осећању. Тертулијан устаје против сваког елитизма, који је иначе био једна од првих критика упућених грчким филозофима, сматрајући да је Бог све људе подједнако позвао на спасење.

У одбацивању елитизма, он се посебно супротставља филозофима антике који су у разумевању света предност давали рационалној и умственој спознаји. Тако је он први мислилац који изриче врло јасан став о непреместивој разлици вере и знања као сасвим супротстављених метода спознаје истине¹³. *Шта је међутим заједничко Атини и Јерусалиму, Академији и Цркви, јеретицима и хришћанима?*¹⁴ Овако непомирљива и супротстављена теза између знања и вере коју је јасно изрекао Тертулијан касније ће довести до потпуног разграничења између филозофије и теологије која иначе није била позната у антици. По Тертулијану знање је директни и интуитивни увид који човек може да оствари уз помоћ Бога. У складу са својом основном тезом да је највеће знање последица унутрашњег осећања, своје истраживање о души започиње извесном молитвом или молбом којом се спушта до дубине свога бића.

*Откриј нам се душо...Ако си божанствена и вечна, како сматра већина филозофа ти нас тим више не лажеш.....да ли си сишла са неба или си изникла из земље, да ли си се саставила из делова или атома, почињеш ли заједно са телом, или улазиш у њега потом, на који си начин ти начинила човека, природом разумном, више од свих способном за осећање и знање.*¹⁵

Овде нам Тертулијан у самој завршници молитве каже да је душа способна за осећање и знање, сматрајући је тако извором правог знања. Међутим то право знање у души може бити „ухваћено“ или „дохваћено“ само ако је осећање довољно охрабрено вером, како би се у њој пронашла заробљена истина. Душа је по Тертулијану прави извор информација, ако је одуговљена вером. Хришћанска вера у себи већ садржи истину у готовом облику зато њој по Тертулијану нису потребне никакве провере и докази она „учећи убеђује....“¹⁶

Зато Тертулијан одбацује не само образовање које је било високо цењено у Антици, него он одбацује и егзегезу у оном смислу у коме ће касније тумачити истине откровења представници александријске школе, сматрајући то беспотребним мудровањем које може да води у јерес.¹⁷

Тертулијан сматра да књиге, образовање и литература нису донеле науке о Богу, већ да је осећање старије од сваког стила и образовања. Позивајући се на аргумент старости и изворности он сматра да су дела извор сваког знања. Зашто? Зато што речи настају из дела и осећања, а књиге настају из речи. Речу су дакле, старије од књига, а

13 Супротстављеност вере и знања коју је Тертулијан заступао ипак није ометала Тертулијана да се служи дијалектиком у писању својих апологија, јер је одбрана хришћанске вере захтевала изузетне реторске и еристичке вештине. У својој аргументацији позивао се на божанске али и на државне законе. За разлику од његових савременика који су били одушевљени Сенеком он не цени беседиштво и просвећени разум, али ипак усваја реторику и литерарну технику.

14 Тертулијан, Оповргавање јеретика 7-8

15 Тертулијан, О сведочанству душе, http://www.pravoslavni_odgovor.com/Crkva_Hristova/svedocanstvo_Tertulijan.htm 9

16 Мајоров 1982, 115.

17 У почетку је Тертулијан био потпуно предан Цркви сматрајући је јединим наследником истине, али је касније разочаравши се у Црквену хијерацију променио мишљење и запао у јерес монтанизма. Оснивач монтанизма је Монтан који је одбацивао хријерархијско устројство Цркве и сматрао да она треба да припада посебно харизматичним и божјом благодаћу освешћеним и надахнутим личностима. И код Тертулијана се запажа колебање између идеје „саборске истине“ и идеје „истинског пророчанства“.

дела су старија од речи. Како су дела незамислива без човека, тада је човек старији од филозофа и песника. Он устаје против величања филозофа и песника сматрајући беспотребном надменошћу овакве навике, јер песници и филозофи речима само описују живот а не сведоче о аутентичном животу.

Ипак, ова Тертулијанова критика упућена дијалектици инспирисана је најважнијим хришћанским догмама које се разумом не могу објаснити нити доказати. Чак иако желимо о њима не можемо говрити језиком који се удаљио од свог изворног значења, јер језик је оспољавање, удаљавање односно он је секундарни начин споразумевања. Примарни начин и сва примарна значења најважнијих истина садржана су у души. Душа не тражи Бога, она га зна, зато га она свесна тога или не, увек проповеда!

Душа је божанског порекла, она је с неба т.ј. од Бога добила способност да има врло истанчана осећања света који је окружије али и онога света који наслућује у својим тајним дубинама. Свака душа је на тај начин сведок истине, јер у њој поред доброте и греха станује и њена божанска димензија која по свом праву објављује оно о чему није могуће говорити.

Вера је унутрашњи принцип и узвишенија гносеологија која путем скраћеног увида „објашњава“ необјашњиво. Он рационално сазнање користи у својој аргументацији „читања душе“ али сматра да оно мора да дође тек након унутрашње инстанце, никако пре ње. Зато је и сматрао да филозофија не може да се ослања само на разум, јер тада остаје само на спољашњем и површинском слоју истине.

Универзалност душе

Могли смо видети да је Терулијан био против сваке урођене или богомдане привилегије, те да је из те позиције био и строги критичар образованих филозофа и песника, сматрајући да у сваком људском бићу постоје заједничке универзалне способности и особине које свакоме дају „право“ на спознају истине. Он сматра да у души сваког појединачног човека постоји универзална структура душе која је најверодостојнији сведок истине. Зато се Терулијан не обраћа високумним мудрацима нити песницима, нити њиховим књигама, већ сведочанство тражи у души свакога човека: *Ја се обраћам теби простој, необразованој, грубој и неваспитаној, каква си то у људима који само тебе једну имају, код оних код којих си ти та на улицама, на трговима и ткачким радионицама, Мени је потребно твоје неискуство јер твојом ништавном знању нико не верује.*¹⁸

Како не постоје привилегије дате рођењем или образовањем душа је доступнија од било ког учења јер говори о суштини човека. Читањем садржаја своје душе човек ураћа у сигурно и вечно царство и напушта подручје променљиве среће. Ово истраживање је сигурније, доступније и делотворније од било ког другог учења. Оно је такође познатије од свих написаних и ненаписаних дела. Тертулијан сматра да је сведочанство душе истинито сведочанство јер долази од истинског увида и да нам говори о чињеници да се сви људи рађају једнаки пред Богом и једанко призвани на своје спасење. Аргументе за такав став он налази у чињеници коју третира као *исконска вера душе*, која постоји код сви људи без обзира на васпитање и образовање. Уколико дубоко заронимо у своју душу, не само што се можемо уверити у постојање Бога, него се можемо уверити и у то да душа осећа своје васкрсење и своју вечност. Пред том

18 Тертулијан, О сведочанству душе, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/svedocanstvo_Tertulijan.htm стр.1.

чињеницом одпада свака сотериолошка предност и привилегија која припада једнима а другима је ускраћена. Он као и већина хришћанских мислиоца сматра да је душа човекова Божја творевина, и ако човек дубље зарони у њу може пронаћи слику Бога у себи. Како на једној страни не признаје разлику у образовању, класама или пореклу, тако он на другој страни не признаје ни разлику међу народима и расама.

*Душа је сишла са неба не само за Латине или Грке. Човек је исти у свим народима, различита су само имена; душа је једна – различити гласови; дух је један - различити су звуци; сваки народ има свој језик, али је материја језика универзална.*¹⁹

Овде нам Тертулијан у предњи план износи став о заједничком божанском пореклу материје језика, а та жива материја језика направљена је још пре вавилонске куле када су се људи разумевали универзалним језиком. Души зато није потребан прводац, јер се она лако споразумева са онима који су научили тај универзални језик душе. У том смислу, сваки појединац је подједнако позван на спасење, душа је универзалног порекла и иста код сваког човека, а сву разлику међу људима по Тертулијану треба разумети само као различите звуке исте мелодије или различите нијансе исте боје. Ову своју тезу о универзалности душе и о томе да свако у себи носи димензију универзалности он налази у хришћанству сматрајући га остварењем идеала небеског царства. Пошто се ради о првим вековима хришћанства, када оно још није било ни признато од стране Римског Царства, он у томе види прави усуд судбине хришћана, јер они по њему и не треба да учествују у друштвеном животу с обзиром да су они гости на земљи, а да је њихов дом небеско Царство које просијава и у земаљском животу.

*Ми се никада не уплићемо у друштвене послове: читав свет је наша република.*²⁰

Једност душе и њене моћи

Поред тога што људска душа у себи садржи универзалну црту, Тертулијан нам говори и о томе да душа у себи сагледава и своју једност, дакле Душа дубоко у себи осећа и зна да је једна! Ово сведочанство душе засновано је на *самосвести*. Она себе доживљава као интегративну непоновљиву целину различиту од света и различиту од сваке друге душе. Тертулијан не продубљује ово питање али овим поставља темеље учења о личности и оно је повезано са оним што ће се код осталих отаца цркве касније одредити као темељ, односно, ипостас, личност. Без обзира што се у души могу наћи различи нагони и тежње, њу ипак сваки човек понаособ доживљава као једну и као целу. Мисли могу бити расуте, емоције могу бити различите али једна душа је присутна као један од најзначајнијих сведочанстава сваког бића да оно јесте! Због своје јединствености, једности, једна душа у својим дубинама има контакт са једним Богом. Једна душа призива једнога Бога јер је у својим дубинама свевидећа као што је и један Бог свевидећи.

*Ти заиста утврђујеш да постоји један Бог, и само њега ти називаш Богом. Није ти сакривена ни природа тога Бога.....објављујеш да је Бог добар и да је благост, источник сваког благослова....*²¹

19 Тертулијан, О сведочанству душе, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/svedocanstvo_Tertulijan.htm стр. 6.

20 Тертулијан, Апологија 38.

21 Тертулијан, О сведочанству душе, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/svedocanstvo_Tertulijan.htm , стр. 2.

Знања о Богу и о природи Бога се по Тертулијану не добијају дискурзивни промишљањем него директним увидом.

Душа сведочи, дакле, не само да је Бог један него и да је добар. Одакле души идеја о добру и нада о добру, ако овај свет у злу лежи? Ако се доброта наслеђује само кроз сенке и обресе? Ова изворна чежња душе за добрим, заснована је на познавању доброг Бога. Па мада у њој могу постојати и супротни пориви она само у добру налази свој спокој и своје задовољство. О томе нам говори и Аристотел када каже да врлина сама у себи налази блаженство (*eudaimonia*). Ако се у души дешавају суротни пориви као бес, гнев или зло онда то значи да се душа удаљила од себе и од свог изворног спокоја. Она се гневи зато што у себи није пронашла Бога или зато што је слика Бога у њој затрпана другим сдржајима који су прекрили оне суштинске слојеве душе.

Поред осећања *свести* и *самосвести* Тертулијан наводи да је *савест* следеће важно сведочанство душе о Богу. Осећање савести је „природни страх душе пред Богом.“ чак иако она Бога не признаје. Душа је савршена и дарована од Бога, па се управо због тога и Бога боји, мада тога није увек свесна, него своју муку приписује савести. Јер савест није ништа друго него осећање праведног суда. Како душа осећа праведни суд, она се и боји суђења, јер она осећа да ће и после краја живота очекивати судњи дан.

Али савест не би била могућа уколико човек не поседује и дар *сећања*. Сећање је дато како би се сећали добрих и лоших дела које смо починили и на основу тога процењивали своје поступке. У савести је садржан критеријум за разликовање добра од зла. Душа јасно осећа оно што јој чини добро од онога што јој наноси зло. Зло је оно што је у супротности са самом природом душе, па га Тертулијан зато назива душеубицом. Увек када душу преплави мржња или је склона пакостма и проклињању, знак је да се у њој налазе и њене душеубице. Душа по Тертулијану зато осећа подједнаку тугу и када јој се зло наноси али и када сама зло чини. Управо због склоности да чини зло другима у души је присутна савест као божја опомена у нама. Осећање *савести* заснива се на природној патњи душе која настаје увек када човек погреши, јер када зло наноси другима, душа дубоко осећа нелагоду и патњу. Та патња може бити затомљена али се она увек пре или касније огласи у човеку, као божји позив на покајање. Потпуно одсуство савести је врло ретка појава, а ако постоји онда је знак да се човек удаљио не само од Бога него и од свега створеног. Душа осећа ту празнину и то ништавило којим је опхрвана увек када чини зло. Зато се у Библији говори о погибелји душе која се односи на оне који су се одвојили од своје генеричке суштине или одљудили, прешли у димензију „зла“ у димензију небића. Тертулијан сматра да душа пати и себе кажњава увек када се удаљи од истине т.ј. када се удаљи од Бога као свевишег праведног судије.

Са друге стране и питање савести не би могло бити објашњено до краја уколико се на њега не би надовезивало осећање које је повезано са *страхом од смрти*. Јер Тертулијан се пита: *Зашто се бојим смрти ако после ње нема страдања?* Дубински, душа се боји страдања и боји се ништавила као највеће казне која може да је задеси. Помињући неког ко је упокојен, душа га назива несрећним не зато што се он лишио животних добара, већ зато што се већ подвргао суду животних добара. Он овде износи тезу о томе да у човеку постоји осећај страха од смрти због несигурности човековог бића да се достојанствено помирио са Богом. Ако је смрт ништавило онда не би морали да тугујемо или називамо несрећнима оне који су се упокојили, јер би смрт значила прекид како животних радости тако и прекид животних невоља. Ако нема другог живота одакле тврдња о несрећи или упокојењу после смрти? Могуће је смрти се бојати зато што односи животна добра, али се остављају и животне тегобе, зато није неопходно

бојати се онога што нас ослобађа сваке тегобе и страха. Тертулијан жели да нам каже да страх од смрти увек постоји, упркос различитим рационалним тврдњама о томе да је неразуман. Ово је нека врста полемике са Епикуровом тврдњом да нас се смрт ништа не тиче, јер немамо осећај смрти док смо живи²². У супротности са тим ставом Тертулијан износи став да се ми оправдано бојимо смрти, али не због тога што нас се она не дотиче, него због тога што се бојимо праведног суда Божјег који нас сустиже после смрти. У овоме контексту је веома занимљиво поменити чињеницу да се праведни људи мало или нимало не боје смрти. Такав пример имамо још код Сократа који мирно дочекује смртну казну, као и код многих хришћанских светитеља. Тертулијан каже да се људи упркос порицању и неверју ипак потајно надају добром животу после смрти, јер управо због тога и чине многа дела ради посмртне славе. Душа још за живота стреми ономе што жели после смрти, јер она много боље разуме себе него што јој то налаже разум, зато се она у својим дубинама нада вечности и васкрсењу.

Узимајући у обзир Тертулијаново учење о души може се увидети да он сматра да су сведочанства душе истинитија онолико колико су једноставнија и природнија. Он не узима изведене рационалне доказе у разматрању саме природе душе, него се позива на универзално искуство њеног садржаја. У тако постављеној тези могу се сагледати неки од садржаја тог искуства: најпре то да душа у себи самој осећа свој идентитет и неподељени интегритет, затим савест која опомиње душу и на крају природни страх од смрти који се не може ничим утешити или затајити. Извор ових садржаја душе налази се у интуитивној спознаји вечности света и вечности Бога од кога је душа и створена. *Удуби се у њу која ти је дала способност да осећаш. Познај пророчицу у пророштвима, тумача у знамењима, видиоца у догађајима. Зар није за дивљење што је душа дана човеку ...? Зар није за дивљење што зна Онога од кога је дана?*²³ Разумевајући ова природна упутства и настројења своје душе, разумевамо и онога од кога је она створена. Тако Тертулијан као хришћански мислилац и апологета указје на важност самоспознаје али не кроз умно пропитивање већ кроз уважавање оних најједноставнијих чињеница који се понекад учени људи плаше проглашавајући их мање вредним. Међутим Тертулијан сматра да управо те једноставне чињенице нашег постојања говоре много више о животу него многобројне књиге и надмена истраживања.

Литература

- Аристотел (1965): *Органон*. Београд: Култура
Dils, Herman (1983): *Predsokratovci. Empedokle. Heraklit*. Zagreb: Naprijed
Епикур (2005): *Основне мисли*. Београд: Дерета
Мајоров, Г. Г. (1982): *Формирање средњовековне филозофије*. Београд: Графос
Platon (1975): *Država*. Beograd: BIGZ
Platon (1979): *Teetet*. Zagreb: Naprijed
Плотин (1982): *Енеаде*. Београд: Графос
Tertulliani (1952): *De Testimonio Animae*. Published by Leiden: E. J. Brill
Тертулијан, *О сведочанству душе*, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/svedocanstvo_Tertulijan.htm

22 Dils, Empedokle 1983, 39 III.

23 Тертулијан, *О сведочанству душе*, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/svedocanstvo_Tertulijan.htm, стр. 5

LES PRINCIPES DE TERTULLIEN SUR LE TEMOIGNAGE DE L'AME

Tertullien ne prend pas de preuves dérivées rationnelles dans l'observation de la nature de l'âme, mais se réfère plutôt à l'expérience universelle de son contenu. Selon lui, les témoignages de l'âme sont plus fidèles à lui autant qu'ils sont plus simples et plus naturelles. Il donne quelques principes qui peuvent être vus en lisant le contenu de l'âme: d'abord, que l'âme sent dans elle-même l'identité et l'intégrité non divisé, puis, la conscience qui rappelle l'âme et à la fin une crainte naturelle de la mort, qui ne peut être consolée ou cachée. L'origine des contenus de l'âme se trouve dans la connaissance intuitive de l'éternité du monde et de l'éternité de Dieu qui a créé l'âme.